

Kniha Bezručův proces nejenom shrnula dosud známé materiály týkající se pronásledování Petra Bezruče za první světové války, ale přinesla v podstatně míře dokumenty dosud zasuté. K poznání života básníkově (málo už k poznání jeho díla) přináší cenné doplňky. Hlavně však je východiskem k dalšímu literárněhistorickému bádání v tomto směru.

Artur Závodský

C. И. Василенок, Фольклор и литература Белорусии эпохи феодализма. (Издательство Московского Университета, 1961, stran 280)

Nelze říci, že starší období běloruské literatury nedošlo povšimnutí se strany badatelů, zejména ruských, již v 19. století, avšak teprve akademik E. F. Karskij svým sedmidílným kompendiem „Белорусы“ a svou „Geschichte der weisrussischen Volksdichtung und Literatur“ přispěl k upevnění vědomí o autonomnosti běloruské literatury.

Rozkvět běloruské literatury i rozvoj bádání o ní je úzce spjat se vznikem Sovětského svazu, v jehož rámci dosáhly svého plného výrazu jak politické, tak kulturní snahy Bělorusů. Teprve v sovětské epoše začalo se s bádáním o běloruské literatuře jako o výrazu národní kultury, nikoliv regionálního hnutí ruského. Běloruská literatura přestala být literaturou „západního Ruska“, stala se literaturou Bílé Rusi a Bělorusů jako národa.

Autoři děl věnovaných rozvoji běloruské literatury, i když zcela neopomjeli minulost, věnovali největší pozornost literárnímu dění na Bílé Rusi až od poloviny 19. století. Příkladem může být české kompendium o slovanských literaturách z pera Jana Máchala: autor v něm přidal jako pouhý dodatek k novodobému ukrajinskému literárnímu vývoji několik stránek „o literárních snahách Bělorusů“.

Pokud jde o lidovou ústní slovesnost, situace byla obdobná, ne-li ještě horší. Běloruská lidová slovesnost se prostě zahrnovala do ruské, zpravidla jako folklór západní Rusi, ač lidová slovesnost ukrajinská byla přesně odlišována od ruské. Někteří sběratelé 19. století — Bělorusové a Poláci — dokonce zahrnovali běloruskou lidovou tvorbu do folklóru polského. Karskij vymezil svými pracemi přesně místo běloruského folklóru i běloruské literatury mezi východoslovanskými literaturami a na základě jím položeném mohli bezpečně začít vědecké bádání o minulosti běloruské literatury i lidové slovesnosti. V padesátých letech našeho století věnovali minulosti běloruské literatury pozornost M. K. Dabrynin a V. Volskij, kteří se ve svých pracích snažili osvětlit běloruskou literaturu v epoše feudalismu.

Důležitým článkem v tomto badatelském úsilí je práce profesora Moskevské státní university Sergeje Ivanoviče Vasilenka, autora řady publikací o folklóru a o běloruské literatuře. Jeho kniha o folklóru a literatuře na Bílé Rusi v období feudalismu není jen kompendiem shrnujícím dosavadní stav znalostí o této látce. Vasilenok uplatňuje nový přístup k známému materiálu. Tento přístup mu umožňuje prohloubení znalostí a nové osvětlení faktů i vývoje literárního procesu na Bílé Rusi. Autor sám si výtýčuje za cíl své práce: 1. ukázat společensko-historickou podmíněnost folklorního a literárního procesu, 2. postihnout význam nejstarších ruských tvůrčích tradic pro vznik a rozvoj běloruského folklóru a literatury dané epochy, 3. vyjasnit vztahy bělorusko-ruské a bělorusko-ukrajinské v epoše feudalismu. K dosažení těchto cílů pracuje autor především historickým principem, který je neobyčejně důležitý zejména při studiu folklóru. Badatelé uplatňovali dosud při tomto studiu formalistický princip zánrový, který zanedbával problém společensko-ideového a esteticko-uměleckého významu folklóru a všiml si jen historie zánru.

Vasilenok rozděluje feudální epochu na tři období. Období první zahrnuje dobu Kyjevské Rusi do 14. století, období druhé trvá od 14. století do poloviny 16. století, třetí období začíná druhou polovinou 16. století a končí polovinou 18. století. Opíraje se o dějinně obsahovou a jazykovou stránku, určuje autor literaturu prvního období jako obecně ruskou, na jejímž základě dochází k diferenciaci východoslovanských literatur, do druhého časového úseku, který je obdobím zrodu a formování běloruské národnosti, klade zrození a postupnou diferenciaci národních literatur běloruské a ukrajinské. Spolu s Bileckým, Gudzijem a Dabryninem však uznává společnou literaturu ukrajinsko-běloruskou, která existuje vedle postupně se vyvíjejících literatur ukrajinské a běloruské. Ve třetím období protinevolnických a národně osvobozenecých zápasů existuje už autonomní běloruská literatura. Tato periodizace dala autorovi možnost nového přeskupení materiálu jak ústní slovesnosti, tak umělé literatury. Prvním obdobím se nezabývá. V období zrození a formování běloruské národnosti a v období osvobozenecých sociálních a národnostních zápasů třídí literární materiál podle jeho ideového obsahu do čtyř skupin: první obsahuje díla zobrazující osvoboditelský zápas, druhá literaturu historického obsahu, třetí literaturu mravolichnou, čtvrté literaturu církevní didaktickou.

Takové rozřídění literatury vplynulo autorovi z podrobného studia materiálu. Proti jiným

badatelům Vasilenok poprvé vytřídil a zdůraznil literaturu osvobozenického a třídního boje lidových mas na Bílé Rusi, a v tom je jeho přínos také. Kromě toho přináší autor ještě dvě téze velmi ostře postavené. Odmítá tvrzení, že běloruské umění a tudíž také literatura jsou v epoše feudalismu nerozvítené a nedokonalé. Podrobný umělecký rozbor letopisných pověstí, povídek, „nářků“ (pláčů), epigram (oslavných básní), veršů básníka Rymši, řady satirických děl vyvrací toto nesprávné tvrzení. Dále Vasilenok zjišťuje, že literatura světská jak kvalitou, tak kvantitou převažuje nad literaturou církevně náboženskou. Téži o prioritě této literatury hlásali a obhajovali nejen starší ruští literární historikové, např. F. J. Buslajev nebo Porfirijev, uznával ji nejen Karskij, ale nevzdali se jí ani běloruští literární vědci nejnovější doby, jako např. Dabrynin nebo Volskij. Vasilenok toto tvrzení odmítá, dokazuje prioritu světské literatury a zdůrazňuje také její ateističnost.

Stanovení vzájemných vztahů literatury běloruské s literaturou ruskou a ukrajinskou není problém lehký a prostý. Nejde tu jen o určení poměru ke společnému základu, ruské literatuře kyjevského období. Otázka je mnohem složitější, neboť představitelé všech tří národů byli stále ve vzájemném styku tak těsném a jeden národ zasahoval do vývoje druhého tak hluboce, že často je velmi těžko určit, patří-li ten nebo onen autor, to nebo ono dílo do literatury ruské, běloruské nebo ukrajinské. Narážíme na tento problém hned v případě Simeona Polockého, který jedním obdobím své tvorby patří literatuře běloruské, ač jinak přísluší do souvislosti ruské. Na podobný problém narážíme v případě Meletije Smotrického, Ivana Vyšenského a Stefana Zizanje, kteří se v pojetí Vasilenkově stávají spisovateli dvou národů, běloruského a ukrajinského.

Složitá politická a kulturní situace Bílé Rusi (příslušnost k polskému státu, mocný vliv západních kulturních proudů, zejména renesančních a úpadkově barokních) literární situaci ještě zkomplikovala. Případ F. Skoriny, který přenesl vymoženosti renesance na domácí půdu, je celkem ojedinělý. Už Simon Budnyj patří dvěma literaturám, polské a běloruské; A. Bruckner ho považuje ze jednoho z nejvýznamnějších polských spisovatelů. V době barokní, kdy se v Polsku pronásledovala literární činnost běloruským jazykem, mnozí běloruští spisovatelé psali polsky, ovšem v duchu běloruském. Tyto specifické poměry v běloruské literatuře Vasilenok správně zdůraznil a postavil tak požadavek speciálního přístupu ke studiu literatury na Bílé Rusi. Rozhoduje zde nejen kritérium jazykové, nýbrž i řada jiných okolností, takže mnoho osobností nelze vyloučit z běloruské souvislosti, i když nepiší bělorusky. Týká se to zejména 18. století, kdy značný počet autorů psal polsky.

Ještě jednu okolnost, důležitou pro vývoj běloruské literatury ve starší době, Vasilenok zdůrazňuje, totiž její velmi těsnou souvislost s lidovou ústní slovesností. Folklor mnohonásobně působil na tvorbu běloruských spisovatelů od nejstarší doby; mnohdy je těžko stanovit hranici mezi lidovou a umělou tvorbou. Autor ukazuje na řadě příkladů, jak se pověst nebo bylina stává součástí umělého díla, např. kroniky. Význam, který autor přikládá lidové tvorbě, vyplývá již z toho, že v každém vývojovém období věnuje stejnou pozornost oběma složkám: literatuře i folkloru.

V pouhých dvou kapitolách své nepřilíh obsáhlé knihy autor podrobil rozboru díla ústní slovesnosti i písemné literatury feudální epochy. Některé jeho interpretace jsou přímo objektivní, např. objev bylín a lidových pověstí v kronikách, jiné vynikají novým pohledem na některé dílo nebo postavu, např. zdůraznění třídního obsahu v pověsti o povstání chudiny ve Smolensku nebo vyzvižení světských renesančních rysů v působení Skorinově. Vasilenkova kniha je tedy opravdu novátorská. Ale v lecčems vybízí k připomínce.

Autor vytyčil cíle své knihy skromně, jak o tom výše byla řeč. Ovšem jak může zcela uspokojivě vyřešit poměr bělorusko-ruský nebo bělorusko-ukrajinský, když zanedbává vztahy bělorusko-litevské a bělorusko-polské? Sám autor říká, že folklor a literatura Bílé Rusi ve druhém období rozvoje (tj. ve 14.—16. století) jsou úzce spjaty s litevským folklorem a litevským písemnictvím. Přesto o vzájemném poměru obou se mluví jen mimochodem, spíše tvrzením než důkazem. V období 16.—18. století je též problém ve vztazích bělorusko-polských. Vždyť řada autorů, o kterých Vasilenok mluví, náleží oběma literaturám, polské a běloruské (např. S. Budnyj, A. Rymša).

Bylo by možné leccos namítnout proti zařazení některých děl nebo autorů do čtyř obsahových skupin. Sotva totiž lze považovat Sibyliny věštby za dílo náboženské a pověst o Barbaře Radziwillové za „bytovou povest“, zvláště když Alexandreis a román o Troji jsou zahrnuty do oddílu literatury historické. Bylo by možné vytknout autorovi, že vykládá obsah biblických knih a rozebírá je (v souvislosti s překlady Skorinovými), ale vynutit si to asi zřetel pedagogický, neboť kniha byla pravděpodobně zamýšlena jako pomůcka ke studiu. V tom případě však nedostatkem knihy je, že chybí jmenný a věcný rejstřík.

I लेकरou podrobnost bylo by potřeba poopravit. Některá nedopatření se najdou v interpretaci citovaných textů, např. na str. 126: (Август) не могуцы здерзьжати прырожаное хтывоси svoiei ку б́лым головам (к блондинкам) — zde nejde o blondýnky, nýbrž o ženy vůbec,

neboť белая голова jako v polštině białogłowa = žena. Svědčí o tom konečně také text, citovaný autorem na str. 164–165, kde se mluví o daních nakládaných na lidi kočovní a praví se, že se bere „з головы самого и белых голов и детей их по осьми грошей“. Smysl slova z tohoto příkladu je jasný. Na str. 266 v poznámce setkáváme se zase s vysvětlením slova смок = дявол. Nejde tu však o ďábla, nýbrž o draka (viz polské smok). Svědčí o tom konečně sám text, v němž se praví, že „Smok“ požíral lidi a dobytek. Čert lidi ani dobytek nepožírá. Na str. 199 nutno opravit zkomolený název knihy Petra Skargy, který má správně znít: O jedności kościoła Bozego pod jednym pasterzem y o Greckim od tey jedności odstąpieniu z przestrogą y upominaniem do narodow Ruskich, przy Grzekach stojących.

Přes všechny tyto drobné připomínky je kniha Vasilenkova v poslední době nejvýznamnějším dílem, které se velmi úspěšně zabývá podstatnými otázkami staré běloruské literatury.

Mečislav Krhoun

Л. М. Добровольский: Библиография литературы о М. Е. Салтыкове-Щедрине, 1848—1917 (Издательство Академии наук СССР, Москва—Ленинград, 1961, 430 стр.)

Částečný materiál k bibliografii díla satirika Saltykova-Ščedrina a literatury o něm byl publikován již několika autory. Poprvé zpracoval ščedrinskou bibliografii za delší časový úsek (1841 až 1905) A. A. Šilov; uveřejnil ji jako doplněk ke knize Arsenjevově o Saltykovu-Ščedrinovi (Petrohrad 1906). Mnohem skromnější byl bibliografický materiál sebraný K. Kozlovem (Tiflis 1908), P. N. Sakulinem ve spolupráci s A. G. Fominem (Dějiny Ruska v 19. století, Petrohrad 1910), a L. N. Brodským (Dějiny ruské literatury 19. století, Petrohrad 1910). Cenným pokračováním Šilovovy bibliografie za další pětiletí (1905–1910) byla práce N. D. Jazykova v knize Přehled života a díla ruských spisovatelů a spisovatelek, (Petrohrad 1912).

Po Velké říjnové socialistické revoluci, kdy byla z podnětu Oľminského a Lunačarského věnována zvýšená pozornost odkazu Ščedrinovu, objevuje se nový materiál k bibliografii prací o Ščedrinovi, shromážděný mladou směnou tehdejší sovětské literární vědy. Jedním z těchto literárních vědců je autor recenzované knihy, L. M. Dobrovoľskij, který spolu s V. I. Lavrovem publikoval ve sborníku Literaturnoje nasledstvo (č. 13–14, 1934) bibliografický materiál z let 1906–1933. Je to přímé pokračování bibliografie Šilovovy; materiál je ovšem proti předchůdci zúžen pouze na literaturu o Ščedrinovi (bez zřetele ke krajskému periodickému tisku), nezahrnuje nové edice satirikova díla, jimž měla být věnována speciální práce Makasina.

Bibliografii Ščedrinova literárního dědictví i korespondence a služebních zpráv, referátů a jiných dokladů zpracoval Dobrovoľskij spolu s Lavrovem v knize „M. J. Saltykov-Ščedrin v tisku“, v níž byla obsažena všechna hlavní a důležitá vydání spisů a korespondence za více než 100 let (1841–1948). Materiál byl shromážděn již před válkou, kniha však vyšla až r. 1949.

Po druhé světové válce L. M. Dobrovoľskij opět pokračoval v bibliografii ščedrinské z roku 1934, ale již bez spolupracovníka Lavrova, který zahynul r. 1942 na frontě. Tentokrát pojal svou práci širě a mnohem důkladněji; při bibliografické prověrce a systemizaci s ním spolupracovali G. M. Gorfejn a M. M. Šternová. Předmětem tohoto bibliografického soupisu, vydaného r. 1961 Akademií věd SSSR, je literatura o životě, díle a osobnosti Saltykova-Ščedrina od r. 1848 do revoluce 1917. Jsou zde registrovány práce vydané knižně, časopisecky i v denním tisku na území Ruska, psané rusky. Záměrně — pro obšírnost materiálu — jsou vyloučeny ruské práce, vyšlé za hranicemi, a všechny práce cizojazyčné. Přesto však se domníváme, že pro svou závažnost měl být vzat v úvahu ruský zahraniční tisk, neboť přinášel jím, necenzurovaný pohled na Ščedrina i jeho dílo a zcela zákonitě patří do ruské bibliografie o Ščedrinovi. Rozhodně by ruským publikacím v zahraničí měla být věnována zvláštní práce, která by byla doplňkem této. Dílčí bibliografie literatury o Ščedrinovi v jiných zemích, k níž, doufáme, časem také dojde, měly by registrovat jen literaturu cizojazyčnou, tj. toho nebo onoho národného jazyka, a nikoliv ruskou, která tvoří jeden celek bez ohledu na to, v které zemi byla vydána. Iniciativa k soustředěné práci na cizojazyčné bibliografii ščedrinské by měla vyjít z příslušných sovětských vědeckých institucí.

Materiál, sebraný v této knize, je utříděn chronologicky a kromě toho rozdělen tematicky do pěti oddílů. Nejobsáhlejší je 1. oddíl, zabírající asi čtyři pětiny knihy, věnovaný „Kriticko-bibliografické literatuře a literárně-historickým studiím o Saltykovu-Ščedrinovi“. Sem jsou zařazeny i zmínky o služebním postupu Saltykova, o služebních cestách, zprávách o jeho veřejných proslovech a sdělení o jeho zdravotním stavu ke konci života. Druhý oddíl tvoří literatura vzpomínková „Saltykov-Ščedrin v memoárech, denících a dopisech současníků“. Další tři oddíly jsou rozsahem daleko skromnější, registrují (3.) verše o Ščedrinovi, (4.) parodie na jeho díla a (5.) bibliografické přehledy. Pro snadnou orientaci jsou připojeny dva rejstříky: podle jmen autorů recenzí a studií, a podle názvů Ščedrinových děl, jichž se jednotlivé práce týkají. Rejstříky